

Миңбаева К.

**АКЫН КАНЫБЕК ЖУНУШЕВДИН ЫРЛАРЫНДАГЫ ТАБИЯТТЫ
ТААНЫТУУ МАСЕЛЕЛЕРИН ОКУТУУ**

Minbaeva K.

**ОБУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМАМ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ В ПЕСНЯХ
КАНЫБЕКА ЖУНУШЕВА**

Minbaeva K.

**LEARNING PROBLEMS OF NATURAL SCIENCES IN SONGS
KANYBEK JUNUSHEV**

УДК:376/23.51

Макалада Каныбек Жунушевдин акындык стили, чыгармаларындагы педагогикалык ойлор, алардын балдардын дүйнө таанымын өстүрүүдөгү орду тууралуу сөз болот.

Негизги сөздөр: мейкиндик, мезгилдик ой жүгүртүү, биологиялык, астрономиялык, түшүнүктөр, педагогикалык ойлор, аалам, энергия, фотоэффект, интеграция, стиль, логикалык жыйынтык, юмор.

В данной статье рассматривается стиль его педагогические мысли, проблемы развития кругозора у детей в его произведениях.

This article is about the style of poet Kanybek Junushev? His pedagogical thoughts in his works? Which help children to widen their scope thought his works.

Кыргыз балдарынын сүйүктүү акыны Каныбек Жунушев Нарын областынын Кочкор районунун Кош-Дөбө кыштагында төрөлгөн. 1958-жылы айылындагы «Электр» орто мектебин аяктап, 1963-жылы К. И. Скрябин атындагы Кыргыз Мамлекеттик айыл-чарба институтун бүтүргөн. 1963-жылы Нарын областындагы Тянь-Шань районунун Жданов колхозуна башкы агроном болуп жөнөтүлөт. 1965-жылдан тартып, «Киргизпромзем» институтунда инженер болуп иштеген. 1977-жылы жерди изилдөө институтунда ага илимий кызматкер болуп турат. 1984-жылы «Арашан» аттуу чыгармачылык үйүнүн директору, 1986-жылдан баштап, Нарын областы боюнча консультант болуп эмгектенген.

Чыгармалары басма бетине 1960-жылдан баштап чыга баштаган. «Боекчу» аттуу алгачкы ырлар жыйнагы 1964-жылы жарык көргөн. Кээ бир ырлары орус тилине жана башка чет тилдерге которулган.

Балдар үчүн «Кызылчанын баласы», «Бадыраң кантип үшүгөн», «Байчечекей», «Зымырык», «Чөндөлөй» жана башка көптөгөн китептерин чыгарган.

Мына ушул балдар акыны К.Жунушевдин өзүнө мүнөздүү чыгармачылык өзгөчө стили бар. Ал стил акындын өз кесибине, аткарган агрономдук ишине ылайык болсо керек, дээрлик көпчүлүк ырларында бала жашаган дүйнө, чөйрө, андагы көрүнүштөр, алардын жашоо-шарты тууралуу балдар үчүн кызыктуу далилдер басымдуулук кылары байкалат.

Дегинкиси, ырларынын мазмунуна караганда, К. Жунушевдин дээрлик чыгармаларынын мазмунун

баланын мейкиндик, мезгилдик ой жүгүртүүсүн өстүрүү, тарбиялык-таанытуучулук проблемалар, анын ичинде алардын биологиялык, астрономиялык, түшүнүктөрүн калыптандыруу, алардын адам турмушундагы орду, күндөлүк турмуш, баланын ден соолугу, жүрүм-туруму, тартип, тазалык, адеп ыйман, улуу-кичүүлөргө жасаган мамиле адеби жөнүндөгү педагогикалык ойлор түзөт.

Биз изилдөөгө алган «Күн чубак» (ырлар жана жомоктор.-Б.: «Кут аалам 2012») аттуу көлөмдүү жыйнагы биз жогоруда айткан мазмундагы чыгармаларды камтыйт. Адегенде, автордун сүйгөн темасы, табият кубулуштарын камтыган ырларынын таанытуучулук жана билим берүүчүлүк турасындагы сөздөн баштайлы.

«Күн чубак» аттуу бет ачарында күндүн дүйнөдөгү жана адам турмушундагы кызматы, андан энергия алып жаратылыштын жана адамдын жашашы, өсүмдүктөрдүн өсүшү жана башкалар тууралуу мындай дейт:

Жалындаган күн чубак,
Жайылтса кызыл жашалан. . .
Бүт өсүмдүк жемиш бак
Сиңирип алат акырын.
Ошол үчүн алма бак,
Күндөй кызыл сары да.
Ошол үчүн жемиштер,
Ден соолукка дары да. (4- бет)

Бул ырдын башталгыч класстын окуучуларынын гана таанып билүүчүлүк билимин өстүрүүдөгү эле эмес, жогорку класстын окуучуларынын да билимин өстүрүүгө берер таасири чоң сыяктанат. Анткени, бешинчи класстагы табият таануу сабагынан өтүлүүчү күндүн пайдасы тууралуу, алтынчы класста ботаника сабагынан жер жемиштер, алардын өсүшү, жалбырактардын, чөптөрдүн, жер жемиштердин күндүн нурунан улам түркүн түскө боелушу жана да 7-8-класстагы физика сабагынан алуучу күндүн энергиясы темасындагы фотоэффект тууралуу окуулар сөзсүз эске түшөт. Демек, бул ыр аталган предметтердеги темаларды мугалимдер бири-бири менен предметтер аралык интеграция, тактап айтканда адабият менен айкалыштырып түшүндүрүүдө бул ыр чоң практикалык жардам берери шексиз. Ушул эле ойду улаган «Жашасын күнүм, жашасын!» аттуу ырында жана «Күн

жаркырайт», «Канча күн бар?», «Күн желе» жана башка ырлары дал ушул күндүн кызматын балдарга түшүндүрүүдө айтылар ойду уламдан улам тереңдетип олтургансыйт.

«Жашасын күнүм жашасын» деген ырында автор:

Эй караңгы, караңгы
Жоруктарың жаман бу.
Коркутасың жөнү жок
Уктай элек баланы.– деп жазат да:
Желмогуздай түрүң суук
Жез кемпирдей саксайып – деп сүрөттөп келип:
Үйүң жок батпайт экенсиң,

Үнкүрдөн башка эч жерге, – деп күндөн качкан караңгылыктын орду каерде экенин айтып:

Жарык чачкан дүйнөгө

Жашасын күнүм жашасын. (4 бет) деп, караңгылыкты кубалаган күндүн ролун, күн деген жашоо экендигин, күнсүз жашоонун, тирүүчүлүктүн болбой тургандыгын сүрөттөйт.

«Канча күн бар?» деген ырында бала асмандагы жылдыздарды карап мындай деп ойлонот, бул күн менен ай кантип жаралган? Жылдыздарды жыбыратып асманга аларды кантип тагып койгон? Жылдыздар күндүзү каякка кетет? Алар асманда деги канча? Бул жылдыздар дагы ар бири айдан күндө чоң дейт. Чоң болсо эмне үчүн күндөй болуп жарык бербейт? Эгер ар бири күндөй чоң болсо анда ааламда канча күн бар?

Баланын кичинесиненаалам тууралуу ой жүгүртүүсү – мыйзамдуу көрүнүш. Анткени ал али жаш, аалам сырларын түшүнө элек. Мына ушундай мазмунундагы, тематикадагы ырларын талдап олтуруп, акын К. Жунушевдин почерки башкача экендигин, стили өзгөчө экендиги, Т. Самудиновго, Б.Асаналиевге, Ж.Абдылдаевге, И.Токтогуловго, Ы.Кадыровго караганда чыгармачылыгынын тематикасы да кең, бай экендигин байкоого болот. Бул сөзүбүздү далилдөө үчүн төмөндөгү ырларын дагы мисалга тарталы. «Мен деле» аттуу сегиз сап ырын толук боюнча келтирели:

Космикалык кораблдей,
Күндү айланат Жер эне.
Мүмкүн эмес учкан жердин,
Ылдамдыгын ченөөгө, деген сөздөн ой келет
Күндү айланса Жер эне
Күнгө кошо жер менен
Айланат окшойм мен деле. (6 бет)

Бул ырга дагы баланын аалам мейкиндиги, жер менен күн, жердин күндү айланышы туурасындагы мектепте алган билимин тууралуу, табышмактуу ой жүгүртүүсү чагылдырган.

Чын эле ырда бала туура ойлонуп жатпайбы? Күндү айланып баратып жерде таң атып, кеч кирген ылдамдыгын бала кантип ченейт? Күндү жер айланып баратса, жерде жашаган бала аны менен кошо күндү айланып баратканы ырас да. Ушул ырга мазмундаш К. Жунушевдин «Тамга чыгып» аттуу ыры бар эле. Анда бир жагынан тамаша сыяктуу, экинчи жагынан баланын кыялы сыңары жазган эле :

Асмандагы жылдызды,
Бирден терип санадым.
Жакыныраак болсо деп,
Тамга чыгып карадым.

Бул ырда дагы кичинекей баланын аалам мейкиндиги, кубулуштардын табышмактуу сырларын үйрөнүүгө кылган далалаты, умтулуусу тууралуу баяндап турат.

Кыргыз элинин түшүнүгүндө күндүн суткалык убактысын 12 саат менен түшүнүүдөн алда канча кеңири 22 экиге бөлгөн түшүнүк бар (С.Рысбаев, 2-класс, Кыргыз тили окуу китеби, Б., 2011). Ошентсе дагы, акын К. Жунушев «Айланат» деген ырында күндүн бир суткалык убактысын 12 мерчемге бөлүп төмөндөгүчө түшүндүрөт:

Иңир кирген кез,
Күн батып, көз байланган кез,
Жылдыз жыбырап түн кирген кез,
Түн ойгонгон кез,
Чымчык сайрап калган, таң куланөөк аткан кез,
Жандыктар бүт ойгонуп, таң сүрүлүп аткан кез,
Балдар мектепке жөнөөр,эртең мененки убак,
Жумуш кайнаган чоң шашке убак,
Күн төбөгө келген, чак түш мезгили,
Айлана мемиреген түш ообо кез,
Күн салкындаган бешим,

Бададан мал келген күүгүм талаш (5 бет),– деп сутканын мерчемдүү мезгилдерин саат менен эмес, күндөлүк аткарган кеч алардын ички интервалы менен кошо. айтып келет да логикалык жыйынтык катарында ырды төмөндөгүдөй бүтүрөт:

Саатымдын жебеси
Чык-чык этип айланат.
Кеңир кирип карабан,
Күн батып көз байланат.

К.Жунушевдин дагы бир темасы балдардын санитарлык сабаттуулугуна кам көрүү экендиги бир катар ырларынан байкалат. Бул багыттагы ырларына «Момпосуйдун тилеги», «Жуулбаган алмадан», «Чымын» жана башка ырлары күбө. Мисалы, «Момпосуйдун тилеги» деген ырында мени ким көп жесе, тишин оорутуп, озондотуп ыйлатам дейт, ал эми «Самын» деген ырында:

Тазалык деген бир гана,
Тилегим бар оюмда.
Балдарга кир жугузбай,

Көбүрүп турам колунда. (12 бет)- деп, анан да тазалыктын тиш щетка, паста деген достору бар экенин алар дагы балдардын тиштерин тазалап, ден соолук тартуулай тургандыгын ырга кошот. Ал эми «Чымын» деген ырында тазалык душман экендигин ар дайым ким жерде жүрүп, таштандыга, ачык турган тамакка конорун, таза жерден качаарын айтып балдарды таза болууга чакырат. Аны акын мындайча сүрөттөп жазат:

Тазалыктан качамын,
Келбейт таза жашагым.
Тандап алам жашоого,
Балит жерди атайын.
Бул ырларды мугалим окуу тарбия иштеринде

ыктуу колдонсо, биология сабагы менен адабият сабагын интеграциялап өтсө балдарга санитариялык, билим, түшүндүрүү иштери, максаттуу жана да натыйжалуу болоору шексиз. Ушундай эле тазалыкка үндөгөн дагы бир ырын окуйлу. «Топмун, топмун деп бака» деген ырда: бака топмун деп секирип, баткакка ыргып түшөт. Баткакка түшкөн баканын эртең менен энеси кийигизген ак көйнөгү кайда калды, ак жакасы эмне болду? Ошентип бакадай болуп баткакка түшкөн бала эмне болот? Тартиптүү таза балдар антпейт, дайыма таза жүрөт, булганыч жерде ойнобойт – деп, балчыкта жүргөн бака менен таза жерде ойногон баканы салыштырып таза болууга үндөйт.

Акын К.Жунушевдин чыгармаларында балдарды эмгекчил, адептүү болууга, эненин эмгегин сыйлоого, билим алууга үндөгөн ырлары да балдар үчүн кыйла таасирдүү жазылган. Анын «Жумуртка жегенде» деген ыры баланы эмгекчил болбосо, жалкоолуктун айынан уят болоорун эскерткен төмөндөгүдөй ойлору айтылат. Ырда кичинекей баланы эжеси тоокко жем чачып кой деп жумшаса, «Мен эмне жем чачкыч белем» деп, жалкоолонуп ойноп кетет, бирок оюндан келгенде эжеси жумуртка бышырып бергенде бала уялып мындай дейт:

Уят болдум кийин мен,

Ошол чаар тооктун

Жумурткасын жегенде. (16- бет)

«Орозбайдын калпагы» деген ырда Орозбай деген бала ойногон жеринде калпагын таштап коет. Аны көргөн тоок жылуу-жумшак уя экен деп ичине тууп коет.

Акын эмгекчилдиктин пайдасы туурасындагы ырларында: «Алсыз болот сол колдой аз иштеген жалкоодой» – деп балдарды эмгекчилдикке чакырса, («Сол колдой» 17-бет) дагы бир ырында жалкоо мындай дейт: «Түндө дайым түшүмдө катуу иштеп коемун, эми эс алып олтурам» (18- бет).

К. Жунушевдин ырларында дагы бир өзгөчөлүк – жаратылыш көрүнүшү менен табиятты таанытуу, ошентсе да аны өзүндөй сүрөттөп олтурбай балдардын түшүнүгүнө ылайыктап жумшак юмор тамаша менен берүү мүнөздүү. Буга «Бир орунду самолет», «Стадиону жок», «Жоогазынга», «Үлүл», «Жатып

алып башканы», «Чычкан», «Короз» жана башка ырлары күбө. «Бир орунду самолет» деген ырында тампызконузу самолеттой дыңылдап асманга учуп чыгат. Аны көргөн курт-кумурскалар таң калып, суктанып, бизди дагы ала кет, канатыңа кондура кет деп кыйкырышса, анда конуз мындай дейт:

Бош орун жок эч кандай

А бу учуп жүргөндөй

Бир орунду самолет

Өзүм эле баткандай. (8- бет)

«Короз» деген ырда айыл көрүнүшүн, айылдагы короого жарашкан кызыл гүлдөй таажысы бар, корозду сүрөттөө менен:

Койколоңдоп жүргөнү

Корозго жарашат

Ошол короз кыйкырса

Ошондон кийин таң атат (26-бет) – деп, жазса «Шашпай эле» деген ырында мышык бир күнү той берет. Мышык той берсе чакыргандын баары келет, бирок чычкан деген досум бар эле ал эмне үчүн келбей калды деп таарынат. Ал эми, «Жерге түшүп калыптыр» деген ырын толук эле келтирели. Анда мындай дейт:

Күчүк эмен жалбырагын

Казга тиштеп барыптыр:

Мобул сенин таманың го

Жерге түшүп калыптыр (28- бет)

Ырда эмен жалбырагынын жерде жатканын көрүп күчүктүн таң калганы ырас. Анткени, эмен жалбырагынын түзүлүшү каздын таманына окшош. Аны күчүк гана эмес балдар дагы окшоштуруп түшүнүшү толук ыктымал. Бул жерде акын күчүк аркылуу каздын таманы менен эмен жалбырагынын окшоштугун жумшак юмор түрүндө айтып жатат.

Адабияттар:

1. А.Муратов, К.Исаков, Кыргыз балдар адабияты, Б., 2012.
2. С.Рысбаев: Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер, Б., 1999.
3. К.Жунушев, Күн чубак, ырлар жыйнагы, Б., 2012.
4. С.Рысбаев, Дүйнөнү баланын көзү менен, баланын сөзү менен, (балдар акыны К.Жунушевдин чыгармачылыгы тууралуу), «Бишкек шамы», 15-ноябрь, 1998.

Рецензент: д.пед.н. Бабаев Д.Б.